

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ГАЛУЗІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВОДИДАКТИКИ

Автором зроблено огляд сучасних досліджень у галузі української лінгводидактики та одного з її напрямів - проблеми розвитку словника. Сучасна українська лінгводидактика досліджується на різних рівнях, тому активно формуються нові її галузі - дошкільна лінгводидактика, лінгводидактика початкової школи.

Ключові слова: українська лінгводидактика, розвиток словника, мовлення.

Автором сделан обзор современных исследований в области украинской лингводидактики и одного из ее направлений - проблемы развития словаря. Современная украинская лингводидактика исследуется в разных направлениях, поэтому активно формируются новые ее отрасли - дошкольная лингводидактика, лингводидактика начальной школы.

Ключевые слова: украинская лингводидактика, развитие словаря, речь.

The author has made an overview of modern researches in the sphere of ukrainian lingvodidactics and one of its directions - the problem of vocabulary development. Modern ukrainian lingvodidactics is investigated on different levels, that's why its new branches are actively formed - preschool lingvodidactics, primary school lingvodidactics.

Keywords: ukrainian lingvodidactics, vocabulary development, speech.

Актуальність проблеми. Сучасна українська лінгводидактика досліджується на різних рівнях, тому активно формуються нові її галузі - дошкільна лінгводидактика, лінгводидактика початкової, середньої та вищої школи і навіть лінгвоандроглогіка. Один із її напрямів - проблема розвитку словника слугувала предметом наукового інтересу широкого кола психологів, психолінвістів, лінгводидактів різних часів, які досліджували особливості розвитку словника дітей, змістові та процесуальні аспекти організації словникової роботи в дошкільних закладах за основними її напрямками.

Ступінь розробленості проблеми. Розвиток методичної науки здійснюється завдяки таким ученим-докторам педагогічних наук, як О.

Біляєв, А. Богуш, М. Вашуленко, Н. Гавриш, Н. Голуб, О. Горюшкіна, Т. Донченко, С. Караман, Т. Котик, Л. Паламар, М. Пентилюк, Т. Симоненко, І.Хом'як, О. Хорошковська. Українську лінгводидактику збагачують і розвивають учені-лінгвісти А. Загнітко, І. Кочан, Л. Мацько, М. Плющ, Л. Струганець. Чимало талановитих лінгводидактів і серед кандидатів педагогічних і філологічних наук, які своїми працями впродовж тривалого часу розв'язують теоретичні та практичні проблеми методики навчання української мови, сприяють реалізації стандартизованої мовної освіти (О. Караман, Т. Мельник, А. Нікітіна, С. Омельчук, Т. Окуневич, Г. Передрій, Т. Садова, Л. Скуратівський).

Мета статті полягає в ретроспективному огляді сучасних досліджень у галузі української лінгводидактики.

Основний зміст статті. Завдання лінгводидактики - сформувати комунікативні і комунікативно-мовленнєві вміння дитини. Оволодіти такими вміннями, зауважує Л. Паламар, означає: вміти правильно (адекватно ситуації) обрати стиль мовлення, підпорядковувати форму мовленнєвого висловлювання завданням спілкування, вживати найбільш ефективні (для поставленої мети і відповідних умов) мовні та немовні засоби спілкування [4, с. 7]. Л. Паламар зазначає, що кінцевим результатом розвитку мовлення та навчання мови є формування мовної здібності, мовленнєвих навичок і мовленнєвих умінь [4, с. 5]. Отже, розвивати мовну здібність дитини, означає розвивати її мовленнєві та комунікативно- мовленнєві навички й уміння (уміння говорити, слухати, писати, читати).

У трактуванні М. Пентилюк, лінгводидактика - „термін, що вживається на позначення функціональної частини методики, в якій досліджуються закономірності засвоєння мови, розв'язуються питання змісту курсу на основі лінгвістичних досліджень, вивчаються труднощі засвоєння мовного матеріалу та їх причини, визначаються принципи та методи навчання, шляхи та засоби формування комунікативної компетенції” [5, с. V].

До терміна „українська лінгводидактика” вчені звернулися лише в роки

незалежності України. М. Пентилюк вважає, що „українська лінгводидактика” - наука, що досліджує зміст, форми, принципи, способи та засоби навчання української мови і як рідної, і як державної. І хоча вона спирається на загальнодидактичні засади, на яких будується навчання мови взагалі, усе ж має низку особливостей, що впливають із згаданих вище документів, і спирається на вироблені вченими концептуальні засади. До найголовніших концептуальних засад відносимо такі: українська мова як рідна і державна в усіх типах середніх і вищих навчальних закладів є засо - бом формування та розвитку мовної особистості, національно свідомого громадянина України; навчання української мови спрямоване на виховання мовної особистості - людини, яка любить, знає та береже рідну мову, з повагою ставиться до неї як до мови нашої держави, володіє її виражальними засобами, користується нею у професійній діяльності й у повсякденному житті; формування та розвиток мовної особистості здійснюється в процесі оволодіння всіма видами мовленнєвої діяльності - аудіюванням, говорінням, читанням і письмом, сприйманням і продукуванням мовлення; навчання української мови здійснюється в особистісному, когнітивному, комунікативно-діяльнісному, компетентнісному, функціонально-стилістичному й інших аспектах; навчально-виховний процес мовної освіти забезпечується ефективним застосуванням традиційних та інноваційних технологій; навчання української мови спирається на українознавство, етнологію, етнокультурологію, етнопедагогіку й етнопсихологію.

Інтенсивний розвиток української лінгводидактики забезпечують не тільки ті зміни, що відбулися в нашій державі, але й бажання вчених досліджувати її проблеми, усвідомлення необхідності наукових пошуків. Якщо на початок 90-х рр. минулого століття відомо лише чотири доктори педагогічних наук - українських лінгводидактів, то нині вже маємо цілу плеяду талановитих учених, докторів і кандидатів педагогічних наук, які плідно працюють у галузі української лінгводидактики, успішно її розвивають. У лінгводидактиці радянського періоду та в останні десятиріччя у

країнах пострадянського простору проблеми розвитку словника дітей досліджувалися системно в різних напрямках. Одна з радянських наукових шкіл, яку очолював Ф. Сохін, обрала ключовим напрямом дослідження визначення здатності дошкільників усвідомлювати явища мовної дійсності. Тому особливу увагу було приділено роботі над смисловою стороною слова, формуванням розуміння дітьми прямого та переносного значення слів. Проведені дослідження збагатили теорію та практику розвитку мовлення дошкільників технологіями ознайомлення зі словом у різних видах діяльності, визначенням особливостей розуміння значення слова дітьми різних вікових груп, опанування узагальнюючого значення слів, введення саме таких, що позначають елементарні поняття (Н. Гавриш, А. Ількова, Л. Колунова, Г. Лаврентьєва, Г. Смага, Є. Струніна) [2]. У цих дослідженнях доведено, що виховання уваги дошкільнят до змістової сторони слова, його семантики, уточнення значень слів, збагачення зв'язків слова з іншими словами розвиває точність слововживання, сприяє розвитку мовного чуття, підвищує рівень мовленнєвої культури.

Дослідження Є. Струніної спрямоване на розв'язання широкого кола завдань лексичної роботи, зокрема, на формування розуміння смислової сторони слова (багатозначності, синонімічних та антонімічних відносин) старших дошкільників. У дослідженні доведено, що в процесі оволодіння рідною мовою дошкільниками і без спеціального навчання формується орієнтування на смислову сторону слова як його особливу властивість; старші дошкільники розмежовують певні значення слова (номінальне визначення) й опис об'єкта, що позначається ним, і це ставить під сумнів положення теорії „слово-скло”, згідно з якою слово до спеціального навчання виступає для дитини як властивість об'єкта. Автор відзначає можливість усвідомлення слова дошкільниками, розрізнення слова та предмета, проте наголошує, що для цього необхідна спеціальна організація орієнтування дитини в особливостях слова, організація пізнання дошкільником мовної дійсності. Є. Струніною доведено необхідність виділення в методиці лек-

сичної роботи в дошкільному закладі спеціального розділу, який включає систематичне, пов'язане з розв'язанням основних завдань розвитку мовлення ознайомлення дітей із багатозначними словами, семантичними відношеннями між словами, формування вмінь дошкільників семантично точно вживати в мовленні лексичні засоби рідної мови.

На думку науковців (Г. Лаврентьєва), становлення системи лексичних значень слів відбувається поступово. Труднощі у виявленні рівня розвитку семантичної сторони мовлення дітей пов'язані з низкою причин: швидкою втомлюваністю, невідповідністю оволодіння фонетичним і змістовим планом слів, а також нездатністю до вичленювання суттєвих ознак слова. Автори доводять можливість сформувати розуміння та вживання в мовленнєвій діяльності молодших дошкільників лексичних одиниць, семантичних відносин на основі спеціальної роботи, спрямованої на усвідомлення вихованцями місця слова в лексичній системі рідної мови. Формування свідомого ставлення дитини до змістової сторони лексичних одиниць, уміння вживати їх у мовленнєвій діяльності призводить до оволодіння значенням слова на рівні смислу, виховання уваги дошкільнят до змістової сторони слова, його семантики, уточнення значень слів, збагачення зв'язків слова з іншими словами, розвиває точність слововживання.

А. Ількова справедливо зауважує, що в розумінні значень слів і речень (прислів'їв) є відмінності. Розуміння речень вимагає розуміння значень слів, що до нього входять, і подвійного контексту: мовленнєвого і немовленнєвого. Експериментальне навчання спрямовано на розвиток розуміння прямого та переносного значення слів, іноказального змісту прислів'їв і приказок за розробленою дидактичною моделлю, що включала чотири взаємопов'язаних етапи: вступно-орієнтовний (пропедевтичний), операційно-пізнавальний, діяльнісний, оцінно-результативний. Перший етап навчання передбачав розширення уявлень дітей про малі жанри словесного фольклору. Проте робота на означеному етапі зводилася лише до трьох занять і тематичних розваг. Другий етап навчання націлений на формування

розуміння дітьми лексико-семантичних відносин між мовними знаками, що властиві прислів'ям і приказкам. Прислів'я та приказки систематизовані автором у групи: тематичні, художні, логіко- тематичні, інокультурні. Увагу зосереджено на оволодінні компонентом слова, а також на пошуці зв'язків між словами при порівнянні об'єктів, встановленні спільного та відмінного між ними. Третій етап присвячено використанню перемичних висловлювань у різних видах діяльності зі старшими дошкільниками: навчально-мовленнєвої, ігрової, художньо- мовленнєвої, побутової, дозвіллевої. Використання прислів'їв, приказок пов'язано з контекстом діяльності та співвідносилось із тією логікою відносин, ситуацій, що маркується висловлюванням. Основний прийом роботи - тлумачення прислів'їв, приказок як фразеологічних одиниць, на які не розповсюджуються правила складання значень слів. Четвертий етап навчання націлений на визначення лексико-фразеологічної компетентності дітей при використанні прислів'їв і приказок у самотійному мовленні.

За іншим науковим напрямом досліджень в якості пріоритетного обрано особливості розвитку словника дітей у різних видах діяльності (В. Гербова, М. Коніна, В. Логінова, К. Ушинський, Є. Флеріна, В. Ядешко, В. Яшина), ознайомлення їх зі словом у різних видах діяльності, особливості розуміння значення слова дітьми різних вікових груп, опанування узагальнювального значення слів, введення саме таких, що позначають елементарні поняття. Автори орієнтують на необхідність створення широкого розвивального простору для оптимізації процесу оволодіння дітьми словниковим запасом. Численними дослідженнями, узагальненням широкого досвіду педагогів-практиків вони доводять роль включення дітей в активну діяльність із різними предметами та матеріалами, наполягають на особливій ролі дорослого, без словесного супроводу активних дій дітей слова не зможуть бути засвоєні дошкільниками.

Такий широкий комплексний підхід до розвитку словника знаходимо, зокрема, в роботах М. Коніної, яка вважала неможливим розвивати словник

дітей поза загального контексту мовленнєвого розвитку, підкреслювала необхідність забезпечувати взаємозв'язок роботи зі збагачення словника з іншими завданнями розвитку мовлення - формування граматичної будови мовлення, лексики, виховання звукової культури мовлення; словникова робота в навчанні рідної мови старших дошкільників. З-поміж головних завдань словникової роботи науковець виокремлювала збагачення, закріплення й активізацію словника. Керівництво розвитком дитячого словника, на думку М. Коніної, розпочинається не з навчання дітей новим словам та зворотам мовлення, а з активізації того словникового запасу, що є в наявності, з залученням систематизації досвіду дітей; картинка є засобом, здатним викликати інтерес дитини до слова. Великого значення науковець надавала засвоєнню дошкільником смислу слова, що пояснюється з точки зору дитячої логіки, тому необхідно працювати над уточненням словника та відпрацюванням уміння вживати слова відповідно до смислу.

Систематизацію попередніх досліджень і узагальненого досвіду практиків, що привело до створення методики словникової роботи як цілісної системи, знаходимо у працях А.Бородич. Зокрема, науковцем описано методику розвитку словника дітей дошкільного віку, визначено завдання та зміст словникової роботи, окреслено види занять із формування словника, описано зміст проведення словникової роботи в різних видах дитячої діяльності. Дослідниця в якості пріоритетного напрямку словникової роботи в дитячому садку вбачає планомірне розширення активного словника дітей за рахунок незнайомих або важких для розуміння слів. Розширення словника дитини відбувається одночасно з ознайомленням їх із навколишнім.

Зі зміною віку змінюється повнота та правильність відображення в мовленні фактів, ознак або зв'язків, що існують у дійсності. А. Бородич зазначає, що значні можливості для збагачення й активізації словника має побутова, трудова діяльність. Дітям стає зрозумілим значення багатьох слів, тому що вони пов'язані з чуттєвим сприйняттям, а характер трудового спілкування сприяє вживанню дитиною набутих слів і закріпленню їх у пам'яті.

Ефективним засобом словникової роботи, на думку А.Бородич, є гра. Активізації словника, особливо образного, сприяють ігри-драматизації, організація лялькового та настільного театрів. Збагачення словника дітей відбувається також у процесі ознайомлення з мистецтвом, що надзвичайно розширює світогляд дітей, робить зрозумілими нові для них слова завдяки поєднанню зорового і слухового сприймання.

Протягом останніх десятиріч активно проводять дослідження з проблем розвитку словника дітей орловська (під керівництвом Н. Астахової), пітербурзька (під керівництвом С. Цейтлін) і белгородська (під науковим керівництвом В. Харченко) наукові школи. У їх наукових працях коло наукового інтересу до проблем словника поширюється за рахунок дослідження словника дітей раннього віку, розвитку образності мовлення старших дошкільників, опанування дітьми переносного значення слів і словосполучень.

В Україні радянського та пострадянського періоду в межах діяльності наукової школи А. Богуш проблемі розвитку словника дітей у різних видах діяльності також приділялось достатньо уваги [1]. Так у працях вітчизняних науковців (З. Антонова, І. Волков, М. Михайлов) розглядаються деякі питання методики оволодіння синонімами в процесі навчання дітей дошкільного віку. Лексичні одиниці в мові представлено в певній системі, немає таких слів, які б знаходились окремо, ізольовано. Цим, на думку вчених (З.Антонова, І. Волков, М. Михайлов), пояснюється особлива продуктивність оволодіння іншомовними словами в їх парадигматичних зв'язках і відносинах. Вони можуть бути близькими за значенням або протистояти одне одному за змістом. Одним із найважливіших аспектів словниково-фразеологічної роботи є опанування дітьми лексичних синонімів.

У дослідженнях обґрунтовуються різноманітні дидактичні засоби, що дозволяють оптимізувати словникову роботу, збагачувати лексичний запас дітей цілеспрямовано. Так дисертаційне дослідження В. Коник із розвитку словника молодших дошкільників присвячено характеристиці дидактичних

ігор, демонстрація малюнків як засобу розвитку словника. У процесі таких занять діти знайомляться з предметами побуту, іграшками, дізнаються про їх призначення, вчаться називати їх відповідними словами. На думку автора, необхідна система, що ґрунтується на чуттєвій основі словника, вироблення вміння узагальнювати предмети та їх властивості, яка б сприяла активному використанню дітьми власного словникового запасу [3].

Дисертаційне дослідження Н. Кудикіної присвячено проблемі формування словника дітей старшого дошкільного віку в сюжетно-рольовій грі. Дослідниця наголошувала на тому, що словниковим запасом дитина оволодіває в процесі вільного нерегламентованого спілкування з оточуючими. Трудова діяльність і побутові процеси сприяють значному збагаченню словникового запасу за рахунок активного вживання дітьми нових слів у процесі самостійної діяльності. Визначаючи гру як діяльність, що сприяє формуванню словника та мовлення, дослідниця зазначає, що в грі розвиваються найвищі прояви другої сигнальної системи - мислення та мовлення.

Різні аспекти проблеми розвитку словника знаходить відображення у дослідженнях останніх десятиліть представників наукової школи академіка А. Богуш (Н. Гавриш, Н. Ємельянова, Н. Кирста, Н. Луцан, І. Луценко, І. Непомняща, І. Попова, Ю. Руденко, Н. Савельєва, Н. Чепелюк). У наукових працях Н. Луцан, Ю. Руденко, Н. Савельєвої визначено особливості становлення та розвитку словника дітей дошкільного віку. Вчені досліджували особливості засвоєння семантики слів, уточнення та розширення значень уже відомих у певному контексті; використання тематичного принципу введення лексики, асоціативного поєднання слів (Н. Гавриш, Н. Кирста) [1; 2].

У дисертаційному дослідженні Н. Гавриш наголошується на особливостях сприймання дітьми образних слів і виразів, складності та своєрідності роботи над прихованим смислом образного матеріалу фольклорних текстів, своєрідності іноказань. З одного боку, - це прості вислови, а з іншого - слова з прихованим смислом, більш складним для розуміння. Дітей дошкільного

віку знайомлять із різними жанрами літератури та усної народної творчості: оповіданнями, казками, віршами, байками, малими фольклорними формами. Розуміння специфічних особливостей жанру (стилістичних, композиційних, мовних) перетворює сприймання на більш свідоме та глибоке. На думку Н. Гавриш, робота над розумінням іносказань дітьми посідає особливе місце в системі мовленнєвого розвитку дошкільників. Знайомство з досвідом роботи дошкільних навчальних закладів щодо навчання розумінню значень фразеологізмів, прислів'їв, байок переконує нас у тому, що педагоги відчують труднощі при здійсненні цієї роботи, припускаються помилок у формуванні розуміння значення слів дошкільнятами, в тому числі й іносказань. Методика роботи над іносказаннями вимагає адаптування відповідно до віку дітей, оскільки народні твори несуть відтінок історичної давності. Знання вихователем літературно- художньої структури тексту дозволяє доцільно організувати навчання дошкільників. У народних творах досить часто вживаються слова, що не вживаються в розмовному мовленні. Це ускладнює розуміння переносних значень і вимагає грамотного педагогічного керівництва з боку вихователя. Часто вживані педагогами в процесі читання пояснення розбивають текст, при цьому порушують цілісність художнього сприймання твору. Багатозначність і різноманітність фольклорної тематики вимагають від педагога не лише вміння володіти деякими художніми навичками виконання, але й душевної щирості, повноти почуттів і особистої зацікавленості. Часто дитина намагається самотужки осмислити слова, надаючи їм нового значення, і тут на допомогу приходять педагог, пояснюючи смисл незнайомих слів [2].

Отже, лінгводидактична наука постійно розвивається та поповнюється результатами наукових розвідок. Один із її важливих аспектів - проблема словникової роботи з дітьми, яка була і залишається актуальною, знаходить відображення в чисельних дослідженнях сучасних науковців- лінгводидактів. Зокрема дослідженими є такі аспекти словникової роботи в дошкільному віці, як особливості становлення та розвитку словника дітей, особливості

засвоєння семантики слів, уточнення та розширення значень уже відомих слів у певному контексті, використання тематичного принципу введення лексики, асоціативного поєднання слів.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в систематизації наукових досліджень у галузі дошкільної ланки освіти.

Література:

1. Богуш А. М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А. М. Богуш. - Одеса, 2004. - 176 с.
2. Гавриш Н. В. Формирование образности речи старших дошкольников в процессе обучения родному языку: дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Гавриш Наталья Васильевна. - М., 1991. - 180 с.
3. Коник В. І. Розвиток словника молодшого дошкільника: дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Коник В. І. - К., 1969. - 168 с.
4. Паламар Л. М. Функціонально-комунікативний принцип формування мовної особистості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : спец. 13.00.02 „Теорія та методика виховання” / Л. М. Паламар. - К., 1997. - 45 с.
5. Пентиліук М. І. Основні аспекти навчання рідної мови / М. І. Пентиліук // Початкова школа. - 1997. - № 4. - С. 10-12.